Acta Baltico-Slavica

Acta Baltico-Slavica, 49
Warszawa 2025

Article No. 3467
DOI: 10.11649/abs.3467
Citation: Mędelska, J., & Duszyński-Karabasz, H. (2025). Elementy północnokresowe w języku *Kresów* Kazimierza Zdziechowskiego. Część I. Właściwości fonetyczne i gramatyczne. *Acta Baltico-Slavica*, *49*, Article 3467. https://doi.org/10.11649/abs.3467

Jolanta Mędelska
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
Bydgoszcz
jolantamedelska@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-4924-0163

Henryk Duszyński-Karabasz
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
Bydgoszcz
hrdk@ukw.edu.pl
https://orcid.org/0000-0001-5633-1675

Elementy północnokresowe w języku *Kresów* Kazimierza Zdziechowskiego Część I. Właściwości fonetyczne i gramatyczne

1. Uwagi wstępne

Powieść Kazimierza Zdziechowskiego wzbudziła naszą ciekawość ze względu na wyeksponowanie w jej tytule fenomenu historyczno-geograficznego „Kresy" oraz z powodu wywodzenia się autora z kresów północno-wschodnich. Uwagę przykuła także dedykacja: „Pamięci Elizy Orzeszkowej poświęca autor". Spodziewaliśmy się obiektu do badań nad językową stylizacją północnokresową i pewnych naleciałości północnokresowych w idiolekcie samego autora (por. Kurzowa, 1975; Sawaniewska-Mochowa, 1985, 2009; Tekielski, 1984). Za zajęciem się językiem *Kresów* przemawiał

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2025.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk]

też czas powstania utworu i okres, którego dotyczy: początek XX wieku, czyli czas stosunkowo słabo zbadany.

Wyekscerpowaliśmy z powieści te cechy, które w badanym okresie nie występowały w polszczyźnie ogólnej lub przesuwały się na jej peryferie, i poddaliśmy je analizie.

Omawiamy tu właściwości fonetyczne i gramatyczne. Leksykę przedstawimy w artykule *Elementy północnokresowe w języku* Kresów *Kazimierza Zdziechowskiego. Część II. Innowacyjne słownictwo regionalne*.

2. Kazimierz Zdziechowski – ziemianin spod Mińska Litewskiego, publicysta, prozaik, krytyk literacki

U schyłku XX wieku tak pisano o płodnym powieściopisarzu początku stulecia:

> Zabłysnął jak meteor na początku naszego stulecia, a potem zgasł i znany był dobrze tylko w stosunkowo wąskim kręgu artystów, z którymi utrzymywał kontakty zawodowe bądź towarzyskie (Kwiatkowski, 1985).

K. Zdziechowski urodził się w roku 1878 w Rakowie niedaleko Mińska Litewskiego. Wywodził się z rodziny ziemiańskiej. Jego rodzicami byli Edmund Zdziechowski[1] i Helena z Półjanowskich (Zawadzka & Sęczek, 2007). Kazimierz był młodszym bratem Mariana, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, od roku 1919 – Uniwersytetu Wileńskiego (LI, 1933, s. 2597), „intelektualisty, myśliciela zorientowanego na profesjonalne poznanie fenomenu Rosji i przybliżenie jej polskiemu społeczeństwu" (Opacki, 2003, s. 24).

Przyszły pisarz lata szkolne spędził w Wilnie i Sankt Petersburgu, na studia zaś udał się do Moskwy, gdzie – stosownie do woli ojca – ukończył prawo.

Twórczością literacką K. Zdziechowski zajmował się od roku 1896, kiedy to zaczął ogłaszać drukiem recenzje, artykuły, nowele w krakowskim „Przeglądzie Literackim" i „Czasie" oraz w warszawskiej „Prawdzie". „Obracał się w kręgu intelektualnych elit Wileńszczyzny, Moskwy, Petersburga i Krakowa […] oraz w mniejszym stopniu Warszawy […]" (Pospiszyl, 2015, s. 106). W roku 1905 przejął – „mimo niechęci do rolnictwa" (Studencki, 1982, s. 64) – gospodarstwo rodzinne w Rakowie („Zdziechowski Kazimierz", 1964, s. 598). W roku 1910 zawarł związek małżeński z Amelią Lebowską.

W roku 1914 pisarz wyjechał do Finlandii, by leczyć chorą tarczycę, i pozostał na dłużej w sanatorium w Grankulla (Studencki, 1982, s. 63). Tam powstała powieść *Kresy*.

Po powrocie K. Zdziechowski wykupił majątek w kolonii Słaboszewko koło Mogilna i stworzył tam miejsce spotkań polskich twórców. Gościł m.in. Witolda

[1] Napisano o nim: „choć porywczy, był powszechnie szanowany i lubiany. Cechowała go dobroć, wrażliwość na piękno przyrody i poezji, dużo czytał" (Białokozowicz, 1995, s. 13).

Gombrowicza, Ksawerego Pruszyńskiego, Jerzego Andrzejewskiego, pianistę Witolda Małcużyńskiego[2]. Dwór w Słaboszewku nazywano litewskimi Atenami[3] (Kwiatkowski, 1985; Zawadzka & Sęczek, 2007).

K. Zdziechowski korespondował z Marią Dąbrowską i Jarosławem Iwaszkiewiczem. Wcześniej, jeszcze w czasie studiów w Moskwie, nawiązał relację listowną z Elizą Orzeszkową. Powieściopisarka wróżyła mu wielką karierę literacką, w roku 1900 napisała: „[…] imię Pana nie wśród asteroid, lecz wśród słońc zajaśnieje" (Kwiatkowski, 1985). Prognoza się nie spełniła.

Po wybuchu II wojny światowej pisarz przeniósł się na Polesie, po włączeniu zaś tego obszaru w skład ZSRR przeprowadził się do majątku Jedlicze pod Krosnem (Zawadzka & Sęczek, 2007). Za udzielenie schronienia członkom organizacji podziemnej w lutym 1942 roku został aresztowany i osadzony w krakowskim więzieniu, skąd wywieziono go do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu. Zginął 4 sierpnia 1942 roku (Gajkowska, 2000, s. 341; Kwiatkowski, 1985; Pospiszyl, 2015, s. 107; Tulibacki, 2006).

Dorobek literacki K. Zdziechowskiego obejmuje m.in. powieści *Fuimus*, *Przemiany*, *Łuna*, *Kresy*, *Opoka*, nowelę *Perełka* oraz opowiadania, szkice i recenzje. Jego teksty zamieszczały wydawnictwa zbiorowe i czasopisma (m.in. „Nowa Reforma", „Kurier Litewski") (Zawadzka & Sęczek, 2007). W powieściach podejmował tematykę obyczajową i społeczną, koncentrując się na opisach stanów psychicznych swoich bohaterów. Utwory te, pozbawione żywej akcji, nie cieszyły się popularnością (Gajkowska, 2000, s. 341). Obecnie „[…] nikt chyba nie czyta trudno dostępnych, «tasiemcowych, rozwichrzonych kompozycyjnie» powieści Kazimierza Zdziechowskiego" (Kwiatkowski, 1985).

Fakty z biografii pisarza pozwalają wnioskować, że doskonale znał on język rosyjski (tak jak i jego najbliższe otoczenie). Poczynając od okresu gimnazjalnego, K. Zdziechowski miał też bliski kontakt z kulturą rosyjską, gdyż na Ziemiach Zabranych jej krzewicielem było głównie szkolnictwo średnie (Opacki, 2003, s. 26). Można też przypuszczać, że pisarzowi nieobca była terytorialna odmiana języka polskiego – polszczyzna północnokresowa (zarówno w jej wariancie kulturalnym, jak i ludowym).

[2] K. Zdziechowski odznaczał się też ponadprzeciętnymi zainteresowaniami muzycznymi (Kwiatkowski, 1985). W powieści *Kresy* są także – obok skojarzeń literackich – asocjacje muzyczne (Studencki, 1985, s. 85).

[3] Wcześniej – za sprawą Kazimierza i jego brata Mariana – takim ośrodkiem kultury polskiej stał się rodzinny majątek Zdziechowskich, Raków (Pospiszyl, 2015, s. 107).

3. Powieść *Kresy*

K. Zdziechowski ukończył *Kresy* w roku 1917 roku, co potwierdza notka wieńcząca utwór (Zdziechowski, 1929, s. 262). Pierwsze drukowane wydanie powieści ukazywało się w roku 1919 w numerach 70–160 czasopisma „Czas". Edycja osobna, książkowa, licząca 262 strony, wyszła dopiero w roku 1929 nakładem Księgarni J. Czerneckiego (Kraków–Warszawa).

Akcja powieści toczy się na Mińszczyźnie. Autor opisał atmosferę prowincjonalnego miasta, okolicznych wsi i dworków w okresie tuż przed I wojną światową i w czasie jej trwania. Ukazał też wydarzenia rozgrywające się w trakcie rewolucji lutowej w Rosji w kontekście dążeń Polski do niepodległości (Studencki, 1985, s. 79). Fakty historyczne stanowią tło do ukazania ich wpływu na postawy bohaterów utworu.

Główną postacią *Kresów* jest zamożny, wykształcony ziemianin, zwolennik idei niepodległości Polski, Jakub Siewierski. Jeden z wątków stanowi dramat miłosny tego bohatera, męża i ojca, zakochanego w pannie Katarzynie Gorzelskiej.

Tematyka powieści koncentruje się na walce o niepodległość i krytyce istniejącego ustroju społecznego. Główny bohater wyznaje takie wartości jak patriotyzm, wiara w Boga, dążenie do dobra. W państwie carów widzi potęgę zła i ciemności (Studencki, 1985, s. 80).

W powieści występuje kilkadziesiąt postaci reprezentujących różne narody (Polacy, Rosjanie, Białorusini, Żydzi), środowiska i warstwy społeczne (chłopstwo, ziemiaństwo, inteligencja miejska), a także różne postawy moralne (patrioci polscy, społecznicy, fanatycy rewolucji, urzędnicy szukający ugody z caratem).

Pisarz ukazuje m.in. zajęcie Lwowa przez Rosjan, ogłoszenie przez państwa centralne aktu w sprawie niepodległości Polski Kongresowej, wolnościową manifestację Polaków w Mińsku. Przedstawia też realia życia codziennego: pracę na roli, byt chłopów i służby folwarcznej, a także dzień powszedni polskich ziemian i innych reprezentantów warstw uprzywilejowanych (dygnitarzy rosyjskich, księdza, lekarza, adwokata) (Studencki, 1985, ss. 81–82). Sięga również po nawiązania literackie, np. do Mickiewicza, Słowackiego, Syrokomli, Sienkiewicza. W powieści pojawiają się aluzje przeciwstawiające kulturę Zachodu kulturze Wschodu (Studencki, 1985, s. 85)[4].

[4] Recenzent „Gazety Lwowskiej" napisał: „Głównym tematem powieści jest obraz stosunków towarzyskich, oraz działalności gospodarczej i politycznej ziemian polskich na Białorusi, przed wojną, w ciągu wojny i po wojnie. Autor, sam ziemianin, odtworzył z realistyczną ścisłością niemal wszystkie epizody, z jakich składało się życie majętnych i uboższych właścicieli posiadłości ziemskich w ciągu ostatnich lat pięciu na wschodnich kresach, oceniając sprawy słuszne, czyny uczciwe i rozumne ciepłem uznaniem, karcąc zaś je sądem krytycznym, gdy były błędne i ułomne. Ta cała część treści utworu, poniekąd więcej publicystyczna niż powieściowa, dysze szczerym patryotyzmem, równocześnie zaś jednak, uwydatnia się przy niej także i artystyczna, w pięknych opisach przyrody, oraz w dyskretnie i wykwintnie prowadzonym romansie […]" (E. S., 1920, s. 4).

4. Elementy regionalne wykorzystane w powieści *Kresy*

Powieść poddaliśmy ekscerpcji całościowej. Materiał pochodzi zarówno z partii dialogowych książki, jak i z narracji odautorskiej. Nie znaleźliśmy podstaw do odrębnej prezentacji ekscerptu dialogowego i ekscerptu odautorskiego. Materiał jest jednolity. Omawiamy go zgodnie z tradycyjnym schematem, tj. według poziomów języka. Odróżniamy cechy innowacyjne, na obszarze etnicznym nigdy niewystępujące, od zjawisk znanych w centrum, lecz w badanym okresie już nienotowanych lub przesuwających się na peryferie.

4.1. Cechy fonetyczne

4.1.1. Innowacyjne właściwości fonetyczne

4.1.1.1. Wokalizm

4.1.1.1.1. Wymiany *e* > *i*, *y* oraz *i*, *y* > *e*

Wymiana *e* > *i*, *y* oraz *i, y* > *e* to tak zwane ikanie, żywe jeszcze współcześnie. Wiąże się ono ze specyfiką akcentu wschodniosłowiańskiego (na kresach północno-wschodnich białoruskiego, wzmocnionego przez wpływ rosyjski), prowadzącego do osłabiania samogłosek w pozycji bezprzyciskowej (wymawiania *i* lub *y* na miejscu *e*), np. *okiennicy* (Kurzowa, 1993, s. 86), *Ewangilicy* (Pihan-Kijasowa, 1999, s. 129), *intyligentka* (Mędelska, 2000, s. 24), i przesady poprawnościowej polegającej na podstawianiu *e* na miejsce *i* lub *y*, np. *przerzeczona obietnica* (Pihan-Kijasowa, 1999, s. 130), *przemykam oczy* (Mędelska, 2001, s. 35)[5]. Oto jedyne przykłady:

> […] *te jakieś* ***waśni****, obozy, oryentacye*? (Zdziechowski, 1929, s. 86); […] *prawił im* ***komplimenty*** […] (s. 103); […] *niesie sporą więź* ***przelaszczek*** […] (s. 192; też s. 194).

Ekscerpt jest bardzo skromny, fonetyczny charakter zawartych w nim postaci – niepewny. Częste w innych tekstach zwężenie *e* do *i* w mianowniku i bierniku rzeczowników miękkotematowych (tu: *waśni*) wystąpiło tylko raz. Zjawisko to bywa interpretowane jako przejaw rywalizacji końcówek *-i* (*-y*) z *-e* obserwowanej w polszczyźnie ogólnej jeszcze w XIX wieku (Kurzowa, 1993, s. 263), jednak w powieści analogiczne rzeczowniki występują w formie ogólnopolskiej. Postać *komplimenty* była znana w XIX wieku (ESJPB, 2000, t. 1, s. 771). Podano ją wśród wyrazów, które nie są już używane „we właściwej im do niedawna formie" (Buttler, 1992, s. 13); SW (1902,

[5] Przeglądowo o tym zjawisku i jego interpretacjach zob. Mędelska i Marszałek (2005, ss. 136–151), tam też obszerny materiał ilustracyjny; por. też nowsze opracowania: Karaś (2017, ss. 153–158); Lewaszkiewicz (2017, ss. 111–113).

t. 2, s. 426) i SIJP (1929, s. 262) notują jako obocznik, SJPD (1961, t. 3, s. 885) – jako *przest*. Odkrywka[6] rejestruje ponad 4 tys. wystąpień, poczynając od zapisu w „Gazecie Warszawskiej" z 1789 roku. Na badanym obszarze istnieją wspierające postaci w rosyjskim (*комплимент*) i białoruskim (*кампліме́нт*). Zwężanie *e* do *i* w pozycji nieakcentowanej (jak w lm. *komplimenty*) mogło zakłócać przejmowanie nowszej postaci wyrazu. Forma *przylaszczka* jest wtórna, pierwotna to *przelaszczka* znana od XV wieku, zachowana w gwarach (ESJPB, 2000, t. 2, ss. 857–858). Jednak SL (1995, t. 4, s. 651) podaje tylko *przylaszczka*, SWil (1861, t. 2, s. 1241) i SW (1912, t. 5, s. 120) odsyłają do *przylaszczka*, SIJP i SJPD *przelaszczka* nie znają. W Odkrywce mamy około 40 przykładów postaci *przelaszczka*, pierwszy z 1840 roku, ostatni z lat trzydziestych XX wieku (*przylaszczka* ma ponad 1250 poświadczeń, pierwsze z 1827 roku). Prawdopodobnie autor zachował starą postać wyrazu, niemniej zakłócenia repartycji przedrostków *prze-* i *przy-* na tle fonetycznym (zob. Pihan-Kijasowa 1999, s. 131) nie sprzyjały wprowadzaniu nowszej formy.

4.1.1.1.2. Zwężenie *o* do *u*

To także wspólna cecha wymowy południowo- i północnokresowej, ma w nich jednak różną genezę i różną frekwencję. Na kresach północno-wschodnich tzw. ukanie, por. *ukrutnie* (Kurzowa, 1993, s. 86), *przygotuwuje się* (Mędelska, 2001, s. 28), nie jest częste, dotyczy raczej Kowieńszczyzny. Jego pochodzenia nie udało się przekonująco ustalić. Nie powstało pod wpływem białoruskim (ani rosyjskim), ponieważ wyklucza się z akaniem (redukcją *o* do *a*). Może mieć źródło w litewszczyźnie (Rutkowska, 2002)[7]. W badanej powieści ukanie znalazło nikłe odzwierciedlenie:

> *Pragnąłby ją* [pannę] *zatrzymać*, *pragnąłby* ***ubronić*** (Zdziechowski, 1929, s. 161); […] *układały się te szczegóły w obraz*, ***tłuczący*** *beznadziejnością* (s. 173; ***tłuczący*** też na ss. 192, 194).

Samogłoska *u* zamiast *o* w czasowniku prefiksalnym *ubronić* to przykład typowy dla omawianego zjawiska. Druga egzemplifikacja dotyczy zwężenia samogłoski w archaizmie semantycznym *tłoczący* (dziś *przytłaczający*[8]). Pozostawienie *u* mogło być skutkiem niedopatrzenia korektora, w innym bowiem miejscu mamy postać ogólnopolską (Zdziechowski, 1929, s. 229: […] *dziecko odczuwało* ***tłoczący*** *go smutek* […]).

---

[6] Odkrywka jest gigantycznym zbiorem tekstów w formie elektronicznej. Zawiera 52 kategorie publikacji, głównie periodyki. Obejmuje ponad 5,4 mln publikacji, 30 mld wyrazów, 150 mld znaków. System ma charakter eksperymentalny, jest wykorzystywany głównie przez jego autorów (zob.: Graliński i in., 2017).

[7] Więcej o tym zjawisku zob. Mędelska i Marszałek (2005, ss. 125–136); Karaś (2017, ss. 248–261).

[8] W SJPD (1967, t. 9, s. 154) *daw.*

4.1.1.2. Konsonantyzm

4.1.1.2.1. Dźwięczne *h* na miejscu ogólnopolskiego *g*

Podstawianie dźwięcznego *h* zamiast *g* występuje na kresach północno-wschodnich wskutek oddziaływania fonetyki białoruskiej. Zofia Kurzowa (1993) dostrzegła to zjawisko już w tekstach pochodzących z początku XVII wieku, np. *kość hoła* (s. 106). Współczesne przykłady z okolic Lidy, m.in. *hdzie*, *hroszy*, zob. w: Konczewska (2021, s. 118)[9]. Oto jedyny przykład z *Kresów*:

> ***Ihnaś*** [powożący] *począł się niecierpliwić* […]. ***Ihnaś*** *zawołał znowu*, *Stefuś wbiegł pędem na górę* (Zdziechowski, 1929, s. 62).

Dźwięczne *h* występuje w antroponimie białoruskim, por. biał. *Ігнацы*, *Ігнась*, gdzie *г* wymawia się jako dźwięczną szczelinową *h*. W odniesieniu do Polaków o analogicznym imieniu autor zabiegu zamiany spółgłoski nie stosuje, por. na s. 180 czy 182: *pan Ignacy*. Zatem nie jest to fonetyzm w ścisłym rozumieniu terminu, lecz realistyczne przekazanie postaci imienia stangreta pochodzącego z ludu (białoruskiego).

4.1.2. Zjawiska fonetyczne niewystępujące już w języku ogólnopolskim

4.1.2.1. Wokalizm

4.1.2.1.1. Rozkład członów oboczności *o* // *u* (*ó*)

Odmienna od współczesnej repartycja kontynuantów *o* pochylonego, np. *row* czy *młódszy* (Kurzowa, 1993, s. 224), jest polskim archaizmem fonetycznym, który na kresach północno-wschodnich nie tylko nie ustabilizował się do połowy XIX wieku, lecz – pod wpływem białoruskim, z czasem też rosyjskim – uległ znacznemu rozchwianiu i zarówno jakościowo, jak i ilościowo osiągnął skalę o wiele szerszą[10]. Oto wszystkie przykłady wynotowane z *Kresów*:

> […] *przewodniczący zwrócił się do następnego* ***mowcy*** […] (Zdziechowski, 1929, s. 70); *Siostry Aleksandra*, *obie* ***na wyprzodki*** […] *dawały Imie do zrozumienia* […] (s. 189); […] *jęły opowiadać* […] *Adela i Karusia*, *obie* ***mówne*** (s. 83; ***mówny*** też na ss. 135, 160, 212, 216).

Mamy tu dwie postaci z *o* na miejscu *ó* i jedną z *ó* na miejscu *o*. Wszystkie są znane z historii polszczyzny. *Mowca*[11] SJPD (1962, t. 4, s. 863) ocenia jako *daw.* dziś

[9] Szerzej zob. Lewaszkiewicz (2017, ss. 201–207).

[10] Obszerniej zob. Mędelska i Marszałek (2005, ss. 288–308); Lewaszkiewicz (2017, ss. 107–111); Karaś (2017, ss. 158–165).

[11] Wśród osobliwości języka S. Wyspiańskiego w: Klemensiewicz (1958, s. 435).

reg.[12], *na wyprzodki* (1968, t. 10, s. 178) – *przest.*[13] Sam autor zna też formę młodszą: *na wyprzódki* (s. 7 i 95). Spośród postaci: *mowny* i *mówny* ‘mówiący wiele, z łatwością’ tę drugą SJPD (1962, t. 4, s. 878) uważa za *przest*. Pisarz użył postaci brzmieniowych zadomowionych w starszej polszczyźnie[14].

4.1.2.1.2. Repartycja samogłosek nosowych *ę* // *ǫ*

Współczesna realizacja samogłosek nosowych ustaliła się w drugiej połowie XIX wieku, jednak na kresach północno-wschodnich „nie tylko nie ulega normalizacji, ale przeciwnie, przejawia rozmaite rozchwiania, będące wynikiem dążności do wyrównań analogicznych […]” (Kurzowa, 1993, s. 226), np. *ciężą*, *piątra* (tamże) czy *w miesięcu*, *kąsami* (Mędelska, 2001, s. 37)[15]. Niżej podajemy wszystkie przykłady z *Kresów*:

> *Coś rozsadzało mu pierś i coś* ***ciężyło*** (Zdziechowski, 1929, s. 54; ***ciężyć*** ss. 176, 180, 182, 196, 209); […] ***dosiędzie*** *konia* […] (s. 64); *Człowiek, który cierpi, ten zapewne* ***posiędzie*** *wiedzę* (s. 233); […] *sypali hojnie* ***pieniądzmi*** […] (s. 132; ***pieniądzmi*** też na ss. 181, 225); […] *wśród* ***swądu*** *smażeniny kuchennej* […] (s. 138).

Oboczność: starsze *ciężyć* // nowsze *ciążyć* poświadcza SW (1900, t. 1, s. 320). Formę *dosiędzie* SW (1900, t. 1, s. 522) podaje jako jedyną[16], SJPD (1960, t. 2, s. 287) dopuszcza jako starszy wariant. Postać *posiędzie* SJPD (1964, t. 6, s. 1101) uznaje za starszy obocznik. Wahania odzwierciedlają stan ówczesnej normy, pisarz nie sięga po nowsze postaci z nosówką tylną w rdzeniach. Z kolei forma *swądu* jest archaizmem (SW, 1915, t. 6, s. 526), jeszcze w SWil (1861, t. 2, s. 1603) traktowanym jako starszy obocznik *swędu*. Postać *pieniądzmi* to regionalizm, w SW (1908, t. 4, s. 150) oceniony jako *gw.*, znany m.in. z języka Franciszka Bohomolca, filomatów czy warstw ludowych Wilna (Mędelska & Marszałek, 2005, ss. 308, 309), utrzymujący się jeszcze w drugiej połowie XX wieku, por. Mędelska (2000, s. 25, 2001, s. 37); Lewaszkiewicz (1917, s. 104). Żadnej z tych form nie użyto ze względów stylizacyjnych.

---

[12] W Odkrywce około 48 tys. wystąpień (*mówca* – około 132 tys.).

[13] W Odkrywce około 50 przykładów od 1840 roku po lata trzydzieste XX wieku (*na wyprzódki* – około 450 wystąpień od 1794 roku).

[14] Napotkaliśmy też swoistą postać żeńskiego patronimikum, por. na s. 159: *Wiera* ***Aleksandrówna*** […] (oraz s. 161). Nie odzwierciedla ona wahań *o* // *u* (*ó*), lecz jest skutkiem spolszczenia rosyjskiego imienia odojcowskiego za pomocą końcówki *-ówna* tworzącej nazwiska córek. W Odkrywce występuje ponad 800 postaci *Aleksandrówna* i tysiące podobnych, np. *Teodorówna* (wygasają w międzywojniu).

[15] Obszerniej o tym zjawisku zob. Mędelska i Marszałek (2005, ss. 308–316).

[16] W zasobach Odkrywki nowsze *dosiądzie* (*konia*) od 1828 roku.

4.1.2.1.3. Wtórna nosowość

Nosowe wymawianie samogłoski pierwotnie ustnej, zwłaszcza w kontekstach innych niż przed *n*, *m*, nieczęste na terenach etnicznych, na kresach północno-wschodnich utrzymywało się jako cecha archaiczna (Kurzowa, 1993, s. 226), np. *przecięż*, *kolężanka* (tamże), *jajęcznica* (Lewaszkiewicz, 2017, s. 191). Wiąże się ze słabą pozycją nosówek w polszczyźnie północnokresowej[17]. W badanej powieści znajduje się jeden przykład tej cechy:

s. 76: […] *o państwach*, *które* ***zczęzły*** […].

W przejrzanych opracowaniach nie natknęliśmy się na podobną formę.

4.1.2.2. Konsonantyzm

4.1.2.2.1. Wahania *c* // *ć* w wygłosie

Miękka wymowa *c* w pozycji wygłosowej, np. *więć*, *dziedzić* (Trypućko, 1955, s. 160), *jeździeć*, *myśląć* (Mędelska, 2001, ss. 57–58), nie doczekała się jednoznacznego wyjaśnienia. Badacze skłaniają się ku traktowaniu jej jako polskiego archaizmu, na początku XIX wieku utrwalonego na kresach północno-wschodnich wskutek wpływu gwar litewskich (szerzej zob. Lewaszkiewicz, 2017, ss. 149–163; Mędelska & Marszałek, 2005, ss. 386–397). W powieści napotkaliśmy jeden taki przykład:

Siewierski patrzał na chłopców, *którzy bronowali*. *Bronzowe mieli oblicza*, *jak* ***dziedzić***, *bronzowe stopy* (Zdziechowski, 1929, s. 121).

Przykład jest charakterystyczny, o błędzie druku nie może być mowy.

4.1.3. Wnioski

Ekscerpt zawiera zaledwie 16 leksemów (poświadczonych 29 wystąpieniami) mogących odzwierciedlać wymowę północnokresową; 6 z nich ilustruje zjawiska innowacyjne, 10 –zjawiska cofające się na obszarze etnicznym. Status fonetyczny tych osobliwości nie jest pewny. Wśród innowacji fonetyzmem jest zwężenie *o* do *u* w *ubronić* i *tłuczący*, wśród zjawisk nieaktualnych – nosówka tylna w *pieniądzmi*, miękkie *ć* w *dziedzić* i wtórne *ę* w *zczęzły*. Pozostałe wypadki świadczą raczej o preferowaniu przez autora starszych form ogólnopolskich niż o żywych procesach fonetycznych.

Żadnej właściwości wymowy północnokresowej K. Zdziechowski nie wykorzystał jako środka stylizacji językowej.

[17] Szerzej zob. Mędelska i Marszałek (2005, ss. 324–333).

4.2. Elementy fleksji północnokresowej

4.2.1. Innowacyjne właściwości fleksyjne

4.2.1.1. Zmiany liczby gramatycznej

W polszczyźnie etnicznej wahania w zakresie liczby nie były liczne, w północnokresowej zdarzały się częściej ze względu na skłonność do utrzymywania starszych form i wpływ obcojęzyczny[18]. W pewnych klasach rzeczowników zmiany notowano tylko na kresach północno-wschodnich, więc traktujemy je tu jako innowacyjne. Należy do nich występowanie w lm. nazw upraw polowych, np. *lny* (Krupowies, 1991, s. 177), *grochy* (Marszałek, 2001, s. 195). Oto wszystkie przykłady:

> […] *wyrastały* […] ***łubiny**, po **łubinach** gęstym łanem ciemniały oziminy* (Zdziechowski, 1929, s. 120; ***łubiny*** też na s. 200); […] *wiatr* […] *kładł pokotem **owsy*** […] (s. 64).

Zmiany mają źródło w języku litewskim (lit. lm. *lubinai*, *avižos*), skontrastowanym z polskim w zakresie liczby (Roszko, 2005, s. 51). Występują częściej na obszarze kowieńskim, ale na Wileńszczyźnie też się je notuje.

4.2.1.2. Nieenklityczna forma celownika zaimka osobowego

Zaimki osobowe w formie dłuższej są używane w pozycji akcentowanej, w krótszej – w zestrojach akcentowych z wyrazem poprzedzającym. Na kresach pod wpływem języka białoruskiego, z czasem też rosyjskiego, wprowadzano formy dłuższe także w pozycji nieakcentowanej, np. *Dawaj jemu tej zupy* (Lewaszkiewicz, 2017, s. 299)[19]. Oznaki tej zmiany zauważono pod koniec XVI wieku i był to „początek cechy regionalnej, która silniej dochodziła do głosu w ciągu XIX i XX w." (Kurzowa, 1993, s. 188)[20]. Oto jedyny przykład:

> *Zresztą powtarzam, nie grozi **mnie** nic…* (Zdziechowski, 1929, s. 239)

Jest to fragment dialogu głównego bohatera, rzecznika poglądów autora.

4.2.1.3. Pomijanie zaimka *sobie* w czasowniku zwrotnym

Osobliwe postaci czasowników bez *się* czy *sobie* obserwowano na kresach północno-wschodnich od XVII wieku. „Podobne wahania […] charakteryzują do dziś mowę Polaków na Litwie, zwłaszcza uporczywie powtarzają się bez *sobie* czasowniki *obiecy-*

[18] Szerzej zob. Mędelska (2000, ss. 64–67, 2001, ss. 124–130).
[19] Zob. Konczewska (2021, s. 118); Mędelska (1993, s. 117).
[20] Więcej w: Lewaszkiewicz (2017, ss. 295–306); Mędelska (2000, ss. 96–98, 2001, ss. 180–183).

wać, *przypomnieć*, *wyobrażać* […]" (Kurzowa, 1993, s. 291). Tłem zaburzeń jest wpływ substratu białorusko-litewskiego i adstratu rosyjskiego[21]. W badanej powieści cecha ta wystąpiła tylko raz:

> *Niepokój odmalował się na twarzy pana Ignacego, który zaczął coś* ***przypominać****, zaczął domyślać się* (Zdziechowski, 1929, s. 55).

4.2.2. Właściwości fleksyjne niewystępujące już w języku ogólnopolskim

4.2.2.1. Wahania rodzaju gramatycznego rzeczownika

W historii polszczyzny dochodziło do zmian rodzaju, jednak z czasem stan się stabilizował (Kucała, 1978, ss. 159–161). Na kresach północno-wschodnich do chwiejności ogólnopolskiej dołączyły wahania regionalne wywołane obcym podglebiem językowym, np. *ten paczek*, utrzymujące się do dziś (Kurzowa, 1993, ss. 161–164, 256–257)[22]. Niżej podajemy cały materiał z *Kresów*:

> […] *płaszcze z* ***purpuru*** *i złota* […] (Zdziechowski, 1929, s. 84); […] *przybiegła do niego* ***resztkiem*** *sił* […] (s. 228); […] *trzasło coś w* ***poręczu*** *filigranowego krzesła* […] (s. 101); […] *pilnował właśnie obradlania* ***kartofel*** […] (s. 199); *Był właśnie telegram – zaczął Siewierski* […]. *Dominik skoczył na równe nogi* […] – *Dawaj „****telegramę****"*! – *zawołał* (s. 62; ***telegrama*** też na s. 239).

Dwa przykłady: *purpur* i *resztek* ilustrują zmianę rodzaju żeńskiego na męski. Postać *purpur* notuje SW (1912, t. 5, s. 437) jako *mało używ.*, znana jest też z powojennej prasy wileńskiej (Mędelska, 2001, s. 116). Wzorzec rodzajowy mamy w biał. i ros. (*пурпур*[23]). Postać r.m. *resztek*, w słownikach niepoświadczona, w połączeniu *resztkiem sił* występuje w Odkrywce (4 przykłady z lat trzydziestych XX wieku, z Gdańska, Lwowa i Wilna). Ma odpowiedniki rodzajowe w biał. (*асматак*) i ros. (*осматок*). Forma *w poręczu* może wskazywać na użycie r.m. *ten poręcz* albo r.n. *to poręcze*. To raczej neutrum; notowano je w historii polszczyzny[24], pojawiało się też w powojennej prasie wileńskiej. Femininum (za niem. wzorcem) *kartofla* prawdopodobnie występowało w dawnej polszczyźnie[25], por. Kucała (1978, s. 39); SEJP

---

[21] Szerzej zob. Lewaszkiewicz (2017, ss. 348–353); Mędelska (1993, ss. 137–138, 2000, ss. 114–117, 2001, ss. 212–219).

[22] Szerzej zob. Karaś (2017, ss. 172–189); Lewaszkiewicz (2017, ss. 223–228); Mędelska (2000, ss. 60–64, 2001, ss. 115–124).

[23] W ros. jest to pożyczka z łac. *purpura*, przejęta za pośrednictwem niemieckim: *Purpur* (r.m.) (ESRJ, t. 3, s. 409).

[24] W SJPD (1964, t. 6, s. 1053) *daw.* Od połowy XIX wieku panował r.ż. (Kucała, 1978, s. 25).

[25] Wymowny komentarz Redakcji napotkaliśmy w „Tygodniku Petersburskim" (1858): „Po niektórych miejscowościach polskich mówi się *kartofel*; zdaniem naszem jest to wyraz, którego rodzaj i zakończenie

(1927, s. 221) i ESJPB (2000, t. 1, s. 638), jednak SL go nie poświadcza. Rzeczownik ten po raz pierwszy zarejestrował „północnokresowy" SWil (1861, t. 1, s. 475) jako dwurodzajowy: *kartofel* i *kartofla*, SW (1902, t. 2, s. 282) ocenił *kartofla* jako *prow.*, SJPD (1961, t. 3, s. 589) – *daw.*[26] Postać *kartofla* jest na kresach północno-wschodnich powszechna[27], por. Karaś (2017, s. 179); Kurzowa (1993, s. 256); Lewaszkiewicz (2017, s. 225); Mędelska (2000, s. 61, 2001, s. 117). Utrzymuje się pod wpływem biał. *бульба* i (gw.) *картофля* (Rieger i in., 2006, s. 216) oraz ros. *картошка*. Forma r.ż. *telegrama* została użyta przez pisarza świadomie, by przekazać przejście jednego z bohaterów, Polaka, oficera w wojsku rosyjskim, na język rosyjski pod wpływem emocji. Autor dystansuje się od rusycyzmu, ujmując go w cudzysłów. Postać *telegrama*, powszechną w polszczyźnie pod zaborem rosyjskim, potępiano w wydawnictwach poprawnościowych (Karaś, 1996, s. 146); występowała też na kresach północno-wschodnich (Lewaszkiewicz, 2017, s. 226). Zmiany rodzaju gramatycznego udokumentowane w powieści są autentyczne, regionalne, nie zostały spreparowane przez autora i – oprócz formy *telegrama* – należą do jego idiolektu.

4.2.2.2. Przesunięcie międzydeklinacyjne

W XIX wieku zdarzały się jeszcze wahania między końcówką zerową a końcówka *-a* w niektórych rzeczownikach, np. *erudyt* (Bajerowa, 1992, s. 49). Na kresach północno-wschodnich chwiejność tę notowano częściej i utrzymywała się dłużej, zapewne nie bez wpływu języków wschodniosłowiańskich, głównie rosyjskiego, np. *inwalid* (Trypućko, 1955, s. 255), *logoped* (Mędelska, 2000, s. 86), *despot* (Mędelska, 2001, s. 160). Napotkaliśmy jeden taki przykład:

> – *Chwały własnej szukasz – strofował siebie* [Siewierski] – *sięgasz* ***sybarycie*** *i dyletancie po buławę hetmańską* (Zdziechowski, 1929, s. 234).

Poczynając od SL (1995, t. 5, s. 536), w słownikach tylko postać z *-a*: *sybaryta*, tak też – i bez komentarza – w SO (1937, s. 481). Forma *sybaryt* ma wsparcie w ros. *сибарит*.

---

może być pozostawione do woli, jak *ten* lub *ta kometa*. W takiej swobodzie wyboru szukając pewnej zasady, znaleźliśmy ją w powadze Profesora X. B. S. Jundziłła, […] jednego z najpiękniej po polsku piszących. Jarzynę, o której mowa […], nazwał on w pierwszem wydaniu 1794 roku *Opisania roślin* […] *Psianką Kartoflą* […]. Sądzimy, że ten, który pierwszy pisze Florę, ma największe prawo nazywać rośliny, i że nam należy te nazwania szanować […]" („Dziwne zjawisko w gubernii Kowieńskiej", 1858, ss. 731–732).

[26] Ale cytaty tylko z twórców północnokresowych.

[27] Jako kresowizm w Studencki (1985, s. 90).

4.2.2.3. Refleks rywalizacji końcówek *-a* // *-u* w dopełniaczu lp. rzeczowników męskonieżywotnych

Zasady repartycji *-a* // *-u* w dopełniaczu są skomplikowane, „[…] do dzisiaj, mimo zaleceń normatywnych, utrzymuje się wariantywność, co pozwala mówić o tzw. wariantywności ciągłej występującej w tym przypadku" (Skubalanka & Książek-Bryłowa, 1992, s. 143). Na kresach północno-wschodnich w XIX wieku obserwowano chwiejność w zasadzie zgodną ze stanem w centrum (Kurzowa, 1993, s. 258), jednak w utworach poetyckich zwracało uwagę duże nasilenie osobliwego *-a*, sprawiającego wrażenie regionalizmu lub „celowego archaizmu" (Bajerowa, 1992, s. 27). Wahania narastały w międzywojniu, przybrały na sile – pod wpływem wschodniosłowiańskim – w okresie powojennym (Lewaszkiewicz, 2017, ss. 228–230; Mędelska, 1993, ss. 88–96, 2000, ss. 67–72, 2001, ss. 130–138). W powieści *Kresy* stan w tym zakresie jest na ogół zgodny z ówczesną sytuacją ogólnopolską, por. np.: *ze swego* ***fotelu*** (s. 112). Na uwagę zasługuje tylko jedna forma wyrazowa:

Zatęsknił […] *do* ***galopa*** *po lśniącej rosą łące* (Zdziechowski, 1929, s. 167).

Formy *galopa* nie napotkaliśmy w przejrzanych źródłach północnokresowych, ponadto – poczynając od SL (1994, t. 2, s. 20) – słowniki podają jedynie postać z *-u*. Wahanie potwierdza tylko SO (1937, s. 90). Por. dopełniacz ros.: *галопа*.

4.2.2.4. Końcówka *-a* w mianowniku/bierniku lm. zapożyczonych rzeczowników nieosobowych

W początkach XIX wieku w tej kategorii końcówka *-a* górowała nad *-y*, np. *punkta*, *talenta*, pod koniec stulecia już znacznie przeważała *-y*, niemniej wahania były powszechne (Bajerowa, 1992, ss. 38–43). Stan na kresach nie odbiegał od ogólnopolskiego. W XX wieku, kiedy końcówka *-a* wycofywała się na obszarach etnicznych[28], w polszczyźnie północnokresowej proces ten przebiegał wolniej (Kurzowa, 1993, s. 260)[29]. Oto wszystkie przykłady z *Kresów*:

Chocimów miał ***grunta*** *wysokiej wartości* (Zdziechowski, 1929, ss. 119–120); […] *w* ***interesa*** *męża pani Barbara nie wtrącała się* […] (s. 179); […] *dyabeł wymyślił* ***koncerta*** (s. 106); […] *przyjął ostatnie* ***Sakramenta*** […] (s. 185).

[28] Wycofywała się nieśpiesznie, por.: „[…] siła przyzwyczajenia w bezwiednym posługiwaniu się niektóremi formami na *a*, mianow.: *grunta*, *koszta*, *kursa*, *interesa* jest tak wielka, że i dzisiaj w postaciach nowszych tych wyrazów, t. j. *grunty*, *koszty*, *kursy*, *interesy*, znaczna część mówiących po polsku odczuwa budowę raczej sztuczną, logicznie wyrozumowaną […]" (Kryński, 1931, s. 207).

[29] Więcej zob. Mędelska (1993, ss. 99–100, 2000, ss. 78–79, 2001, ss. 149–150).

Rzeczownik *grunt* ma w SWil (1861, t. 1, s. 376) i SW (1900, t. 1, s. 921) końcówki oboczne, w SO (1937, s. 101) *-y* oceniono jako rzadszą. Formę *interesa* SWil (1861, t. 1, s. 422) rejestruje jako jedyną, SW (1902, t. 2, s. 102) i SO (1937, s. 114) podają warianty. Postaci *koncerta* nie znają SWil (1861, t. 1, s. 516) i SW (1902, t. 2, s. 432), ale w SJPD (1961, t. 3, s. 899): „dawniej też *-a*". SO (1937, s. 138) poucza: „*te koncerty*, nie: *koncerta*". Rzeczownik *sakrament* według SWil (1861, t. 2, s. 1444) dopuszcza końcówki równoległe *-y* lub *-a*, według SO (1937, s. 451) – *-a* występuje rzadziej. K. Zdziechowski wykazuje przywiązanie do starszych postaci[30].

4.2.2.5. Końcówka *-a* w mianowniku/bierniku lm. rodzimych rzeczowników nieosobowych

Końcówka *-a* w tej kategorii szerzyła się w XIX wieku w polszczyźnie ogólnej, np. *okręta*, *urzęda*[31], w północnokresowej zaś „trzymała się leksykalnie" jeszcze w międzywojniu, np. *odcienia* (Kurzowa, 1993, s. 260), zdarzała się też w tekstach powojennych, por.: *otręby i kiełka zbóż, pokroić w wielkie wiórka* (Mędelska, 2001, s. 149). W powieści napotkaliśmy jeden taki przykład:

> […] *przyjrzał się wyniszczonym ramionom, zakasawszy* ***rękawa*** *koszuli* (Zdziechowski, 1929, s. 182).

Postać ta jest znana na kresach, pojawiała się w powojennej prasie wileńskiej (Mędelska, 1993, ss. 99–100, 2000, s. 84, 2001, s. 149), w języku repatriantów notuje ją Tadeusz Lewaszkiewicz (2017, s. 242). Prawdopodobnie używa się jej pod wpływem ros.: *рукава*, jednak może też być archaizmem peryferyjnym[32].

4.2.2.6. Końcówka *-y* (*-i*) w narzędniku lm.

W osiemnastowiecznej polszczyźnie etnicznej w rzeczownikach męskich zwyciężała dzisiejsza końcówka *-ami*, na kresach północno-wschodnich zaś przeważała *-y*, np. *z podpisy*, czyli stan był bardziej archaiczny (Kurzowa, 1993, ss. 170–171), w żeńskich – tak jak w centrum – panowała *-ami*, wyjątkowo notowano też *-y*, np. *ze dwiema ściany* (s. 177). W dziewiętnastowiecznym języku ogólnopolskim obserwowano „przejściowe ożywienie końcówki *-y* (*-i*)", po czym nastąpił spadek jej użycia i u schyłku stulecia „sytuacja jest zbliżona już do dzisiejszej" (Bajerowa, 1992, ss. 103–104). Na kresach

---

[30] Wiele takich form napotkano u S. Wyspiańskiego (Klemensiewicz, 1958, s. 428).

[31] Tego rodzaju postaci zdarzały się też w języku Wyspiańskiego, np. *wszystkie kłopota* (Klemensiewicz, 1958, s. 428).

[32] W. Studencki (1985) zinterpretował błędnie formę *rękawa* jako dopełniacz lp. por.: „*Zakasawszy rękawa koszuli* – to gen. sg. zamiast acc., co nierzadkie, zwłaszcza w stylu wyrazistym, np. *daj mi noża*, *daj buziaka* […], *chwycił miecza*" (s. 90).

końcówka *-y* nie tylko się nie wycofuje, lecz wręcz „nabiera życia" (Kurzowa, 1993, ss. 261–262). W tekstach powojennych *-y* występowała śladowo, por.: *z zakasanymi rękawy* (Mędelska, 2000, s. 85) i *przed miliony laty* (Mędelska, 2001, s. 159). Na terenach etnicznych w początkach XX wieku oboczność *-ami* // *-y* dopuszczono w rzeczownikach męskich „z ostatnią spółgłoską osnowną twardą, np. *z mojemi sąsiady* […], *szybkiemi kroki* […]", jednak wariant z *-y* aprobowano, tylko „gdy rzeczownik jest bliżej określony przymiotnikiem (zaimkiem) lub użyty z przyimkiem" (Kryński, 1910, ss. 71–72). Co do rzeczowników żeńskich z *-y*, to w początkach XX wieku „spotykamy je rzadko i to tylko w języku książkowym, literackim. W mowie ogółu […] nie przyjęły się wcale" (Kryński, 1910, s. 103). Oto kompletny materiał z *Kresów*:

> […] *wszystkiemi* ***klątwy*** […] (Zdziechowski, 1929, s. 88); […] *rezolutnymi* ***kroki*** *obchodził zebranych* […] (s. 67; ***kroki*** w narzędniku też na ss. 84, 133, 136, 164, 342); […] *gładziła* […] *pieszczotliwemi* ***ruchy*** *zatroskane czoło matki* (s. 212); […] *różnymi* ***szlaki*** *wędrowała* […] (s. 82); […] *z dawnemi z pod Grochowa* ***sztandary*** […] (s. 143).

Końcówki *-y* użyto zgodnie z normą ustanowioną dla badanego okresu[33]. Postać r.ż. *klątwy* jest nacechowana książkowością, pozostałe są neutralne. Rzeczownik *krok* pokazał się też – w analogicznych kontekstach – z końcówką *-ami*, por. s. 77: […] *pod szybkiemi krokami Siewierskiego* (oraz s. 139), jednak powód zróżnicowania końcówek trudno uchwycić. K. Zdziechowski preferował formy tradycyjne, rzadsze, niepospolite.

4.2.2.7. Różne swoiste formy czasownikowe

W rozwoju historycznym polszczyzny dochodziło do rozmaitych przesunięć czasowników z jednego typu koniugacyjnego do innego, obserwowano też wahania w użyciu przyrostków tematycznych w formach czasu przeszłego (Bajerowa, 1992, ss. 165–202). Polszczyzna północnokresowa odzwierciedlała procesy ogólnopolskie, ale wygaszała je wolniej (Kurzowa, 1993, ss. 275–292; Lewaszkiewicz, 2017, ss. 321–353; Mędelska, 2000, ss. 106–123, 2001, ss. 194–224). Niżej podajemy wszystkie przykłady z *Kresów*:

> *nie umiała i nie* ***lubiała*** wyręczać się […] (Zdziechowski, 1929, s. 195); […] *by był przez tamtego* ***lubionym*** (s. 250); […] ***oplwał się*** *z powodu gwałtownego mówienia* […] (s. 128); *Nogi nie* ***odzyszczę****, ale zdrowie powróci*; […] ***jękły*** *tylko serca* (s. 96; ***jękły*** też na ss. 221, 228); […] ***pachło*** *ziarnem* […] (s. 16; ***pachło*** też na ss. 64, 212, 232)[34].

Forma *lubiała* odzwierciedla wahania między koniugacjami *-ić* // *-eć*. Bezokolicznik *lubieć* zamiast *lubić* notuje się od pierwszej połowy XIX wieku. Zdaniem A. Bańkowskiego:

---

[33] Końcówką *-y* stosunkowo często posługiwał się S. Wyspiański (Klemensiewicz, 1958, s. 443).

[34] Pisarz dwukrotnie użył też form z przyrostkiem *-n-*: […] ***pachniały*** *sianem* […] (Zdziechowski, 1929, ss. 58, 148).

> […] szerzy się chyba z kresów wschodnich (gdzie na przekór ukr. *ljubýty*, białorus. *ljubić*); do literatury wprowadzili J. I. Kraszewski, W. Pol, K. Ujejski (u Mickiewicza raz jeden *lubiał* zamiast *lubił*, może z łaski wydawcy). Późna to innowacja morfologiczna […] (ESJPB, 2000, t. 2, ss. 67–68).

Norma ustaliła się pod koniec XIX wieku, jednak uzus długo się do niej nie stosował (Bajerowa, 1992, s. 197), por.: „dziś […] mówimy i *lubieć*; *lubiał* zamiast *lubił*" (SEJP, 1927, s. 302), „*lubił*, nie: *lubiał*" SO (1937, s. 170), „jeszcze dziś wariancja jest tu częsta […], np. *lubić* i niepoprawne *lubieć*" (Bajerowa, 1992, s. 197). Forma *lubiała* występowała w powojennej prasie wileńskiej (Mędelska, 2000, s. 111). Postaci imiesłowu *lubiony*, właściwie utworzonej od *lubić*, używano od XVI do XIX wieku, *lubiany* zaś, wcześniej regionalizm, jest w obiegu od pierwszej połowy XX wieku (ESJPB, 2000, t. 2, s. 67). Jeszcze SJPD (1962, t. 4, s. 207) notuje: „*lubiony*, dziś częściej *lubiany*". Formę *oplwać*, w SJPD (1963, t. 5, s. 1035) *daw.*, dziś *książ.*, jeszcze w SO (1937, s. 258) oceniono: „*rzadziej* (uroczyste)". Ma ona wsparcie w postaci ros. *плевать* (bliższej *plwać* niż nowsze *pluć*). Postać *odzyszczę* (typ koniugacyjny *-ę*, *-esz* zamiast dzisiejszego *-am*, *-asz*) jest archaizmem (w SJPD, 1963, t. 5, s. 839 – *daw.*[35]), jeszcze w połowie XIX wieku mieściła się w normie (Kurzowa, 1993, s. 278). W badanym okresie podano ją wśród osobliwości języka S. Wyspiańskiego (Klemensiewicz, 1958, s. 447). Na kresach północno-wschodnich występowała m.in. u filomatów, A. Mickiewicza, W. Syrokomli (Kurzowa, 1993, s. 278). Formalnie przypomina ros. *отыщу*. Wahania między koniugacjami *-(a)m*, *-(a)sz* i *-ę*, *-esz* utrzymywały się w okresie powojennym (Mędelska, 2000, ss. 201–203, 2001, s. 109). Co do chwiejności przyrostków tematycznych czasu przeszłego *-n-*, *-ną-*, zachowania lub opuszczenia *-ną-*, do końca XIX wieku norma jest słabo zarysowana, kryteria „nie są wyraźne" (Bajerowa, 1992, s. 198; zob. też Kreja, 1956, s. 287). W badanym okresie formę *jękła* uznano za osobliwość w języku S. Wyspiańskiego (Klemensiewicz, 1958, ss. 447–448). Postaci *pachło*, *pachli* w SO (1937, s. 307) zarejestrowano jako cofające się. W tym samym czasie Witold Doroszewski (1938–1939) zauważył: „Formę *pachło*, rażącą w Warszawie, spotyka się w okolicach wschodnich, a jest ona zaświadczona w literaturze, np. u Konopnickiej […], u Kraszewskiego […]" (s. 167). Postać ta występowała w powojennej prasie wileńskiej (Mędelska, 2000, s. 111, 2001, s. 205). Ma wsparcie w ros. *пахло*.

4.2.3. Wnioski

W analizowanej powieści dostrzegliśmy refleksy 8 osobliwych zjawisk z zakresu fleksji (26 specyficznych słowoform poświadczonych 40 wystąpieniami). Trzy z nich to zmiany innowacyjne (4 słowoformy, 7 wystąpień), 5 znamy z wcześniejszych faz

[35] W Odkrywce ponad 600 wystąpień, ostatnie z międzywojnia, jednak głównie w tekstach wspomnieniowych lub stylizowanych.

rozwojowych polszczyzny (22 słowoformy, 33 wystąpienia). Zjawiska ogólnopolskie, które ilustrują te słowoformy, w badanym tu drugim dziesięcioleciu XX wieku, czyli w okresie przekształceń normy, należały do recesywnych. Autor powieści wykazywał przywiązanie do nich, nie wykorzystywał nowszych postaci fleksyjnych.

Żaden ze wskazanych tu elementów nie został użyty jako środek stylizacji regionalnej.

4.3. Składnia

4.3.1. Innowacyjne właściwości składniowe

4.3.1.1. Dopełnienie celownikowe przy wyrazach modalnych *należy*, *trzeba*

W zdaniach bezpodmiotowych z bezokolicznikiem wykonawca czynności jest ukryty w celowniku. Podobne konstrukcje z rzadka notowano w starszej polszczyźnie, nieczęsto też występowały na kresach. Skąpe, a zarazem późne (XIX wiek[36]) poświadczenia z polszczyzny północnokresowej pozwalają traktować je jako rusycyzmy składniowe (Mędelska, 2000, ss. 129–130). Za takim rozwiązaniem przemawia też ich ekspansja w okresie powojennym, czyli w czasie dominacji języka rosyjskiego (Mędelska, 2001, ss. 129–130). W powieści wystąpiły następujące struktury:

> *Potem Kasia jęła znów wahać się, czy* ***należy jej opuszczać*** *Warszawę* […]; […] ***trzeba jej*** *zapomnieć na zawsze* […] (Zdziechowski, 1929, s. 129; ***trzeba*** z dopełnieniem celownikowym też na ss. 150, 153, 222).

Ta lokalna cecha składniowa należała też do języka autora *Kresów*.

4.3.2. Właściwości składniowe niewystępujące już w języku ogólnopolskim

4.3.2.1. Orzecznik przymiotnikowy w narzędniku

Do szerzenia się narzędnika w polszczyźnie etnicznej doszło w XVIII wieku, jednak ekspansja była krótkotrwała, narzędnik „od połowy XIX w. będzie się wycofywać, ustępując przed mianownikiem" (Bajerowa, 1964, s. 147). Na kresach narzędnik był bardzo częsty. Poczynając od końca XVIII wieku (Kurzowa, 1993, s. 214), w dialekcie kulturalnym[37] utrzymywał się przez XIX wiek i drugą połowę XX jako „mocno zakorzeniony archaizm", uważany za formę bardziej elegancką od mianownikowej[38]

---

[36] Por.: „Mnie potrzeba mówić z nim bez świadka; wszak tobie trzeba wisieć" (Trypućko, 1957, s. 77).

[37] Badacze odmian gwarowych raczej nie rejestrują takich orzeczników, z rzadka też notowano je w gwarach przesiedleńców (Lewaszkiewicz, 2017, s. 359).

[38] O tej możliwej przyczynie zob. zwłaszcza Mędelska (1993, s. 150).

(Mędelska, 2000, ss. 133–136, 2001, ss. 252–254). Oto niektóre z wyjątkowo licznych przykładów:

> *Była* ***inteligentną i wykształconą****, miała takt* […] (Zdziechowski, 1929, s. 17); *Wesołość Dominika była* ***zaraźliwą*** […] (s. 23); […] *twarz stała się* ***surową, twardą, nieruchomą*** […] (s. 36); […] *pogłoska jest* ***mylną*** (s. 54); *Jakże Siewierski był* ***wdzięcznym*** *jej* […] (s. 72); […] *poco* ***potrzebną*** *jest ta wojna* […] (s. 81); *Nazwisko* […] *nie zostało także* ***wymówionem*** (s. 99); ***Krótkim*** *jest to, co przemija* (s. 102); […] *odczuła, że jest* ***ubraną*** *źle* […] (s. 105); *Jest to* ***możliwem****, lecz nie bardzo* ***prawdopodobnem*** (s. 107); […] *Warszawa będzie* ***oddaną*** (s. 126); […] *mogła być jeszcze* ***wyratowaną*** *z rąk żydowskich* (s. 186); *Naco była* ***potrzebną*** *cała ta scena* […] (s. 222); […] *złe zdawało się* ***zażegnanem*** (s. 239).

Autor używał też zgodnych z normą orzeczników w mianowniku, por. na s. 126: [Siewierski] *był* ***przybity, zmęczony, rozstrojony*** […], jednak robił to znacznie rzadziej i bez zauważalnej przyczyny. Podobną predylekcję do nadużywana narzędnika obserwowano u S. Wyspiańskiego, niezwiązanego z kresami, por.: „Orzecznik przymiotnikowy wyraża Wyspiański wielokroć przeciw prawidłu, choć w zgodzie z takimi tendencjami języka potocznego, formą narzędnika zamiast mianownika, np. […] *nie jestem ci ja* […] *ubogą* […]" (Klemensiewicz, 1958, s. 462).

Prawdopodobnie orzeczniki te traktowano jako dziedzictwo przeszłości, struktury wyszukane. Na kresach mogły być też hiperyzmami na tle rosyjskich (i białoruskich) orzeczników z wyzerowanym łącznikiem, por. *она молодая*. W powieści występują one zarówno w mowie bohaterów, jak i w partiach odautorskich. Nic nie wskazuje, by zostały wykorzystane przez autora jako świadomy zabieg stylizacyjny.

4.3.2.2. Okolicznik czasu wyrażony narzędnikiem

Takie okoliczniki, znane w dziejach polszczyzny, utrzymywały się na kresach północno-wschodnich jeszcze w czasach powojennych (Mędelska, 2000, s. 322, 2001, ss. 322–323). Oto dwa przykłady napotkane w *Kresach*:

> *Tak roiło mu się, gdy* ***przyjeżdżał*** *do Tyszowic* ***dzieckiem*** […] (Zdziechowski, 1929, s. 21); *Proste słowa wierszyka, którego* ***uczył się dzieckiem*** […] (s. 129).

To recesywne konstrukcje syntetyczne, wypierane przez struktury analityczne z członem *jako ktoś* lub *będąc kimś*. Ich zanikanie mógł opóźniać wpływ analogicznych konstrukcji rosyjskich.

4.3.2.3. Okolicznik kierunku wyrażony konstrukcją *w* + biernik

Podobne struktury zostały poświadczone w Odkrywce kilkuset tysiącami przykładów, ta z bezokolicznikiem: *wejść w dom* wystąpiła ponad 30 razy[39]. Jak wyjaśnił A. A. Kryński (1931) odpowiadając na pytanie *dokąd*, określamy miejsce za pomocą przyimka *do* z dopełniaczem, np. *iść do domu*, przyimka *w* z biernikiem używamy „przy silniejszym zaznaczeniu wnętrza, np. *wejść w dom*, *w las* […]" (s. 307). Analogiczne konstrukcje, np. *w grób*, *w kraj*, *w piekło*, pojawiające się w powojennej prasie wileńskiej, uznano za rusycyzmy (Mędelska, 2001, ss. 337–338). Oto jedyny przykład z *Kresów*:

> *Wiedział z pewnością, że ona uległa jego prośbie, i chciałby wejść* ***w dom*** *i dziękować i nie śmiał. Po chwili wiedział* […], *że ona odjedzie i zostawi go samego, i chciałby wejść* ***do domu****, znowu nalegać i nie śmiał* (Zdziechowski, 1929, s. 202).

Jak widać, autor nie zastosował zasady podanej wyżej, w identycznej sytuacji użył różnych struktur. Starsza z nich, *w dom*, ma analogiczny odpowiednik rosyjski: *в дом*.

4.3.2.4. Przyimek *w* w połączeniu z nazwą krainy

Do XIX wieku posługiwano się przyimkiem *w* zarówno w połączeniu z nazwami państw niepodległych, jak i terytoriów podległych, np. *w Żmudzi*. Później różnicowano przyimki: *w* odnoszono do nazw państw, *na* – do krain i do obszarów podległych (więcej: Mędelska, 1993, ss. 278–279). Polacy z kresów chętniej używali starych struktur: *w Litwie*, *w Mazowszu*, *w Węgrzech* (Trypućko, 1957, s. 45). Tak też było w drugiej połowie XX wieku, por. m.in.: *w Antarktydzie*, *w dalekiej Syberii*, jednak wówczas konstrukcje te uważano za rusycyzmy (Mędelska, 2000, ss. 199–201, 2001, ss. 362–363). Niżej jedyne wystąpienia z *Kresów*:

> *Wyjmowała listy matki i brata, który zmarł* ***w Syberyi*** *jako zesłaniec* […] (Zdziechowski, 1929, s. 81; ***w Syberyi*** też na s. 224).

W pierwszych dekadach XX wieku norma była stabilna, wymagała przyimka *na*: *na Syberii*, *na Syberię*, ponieważ „to część większej całości" (Kryński, 1931, s. 307). K. Zdziechowski, jak i inni Kresowianie, wolał starszą strukturę. Miała ona wsparcie w ros. *в Сибири*.

4.3.3. Wnioski

W powieści *Kresy* napotkaliśmy 5 znamiennych zjawisk składniowych poświadczonych – oprócz orzecznika w narzędniku – pojedynczymi przykładami (łącznie 9). Tylko jedno z nich, strukturę typu *trzeba komuś* (= *ktoś powinien*), uznaliśmy za

[39] Ostatni zapis pochodzi z 1939 roku.

innowację północnokresową (rusycyzm), pozostałe występowały w starszej polszczyźnie. Stopień ich nieaktualności – wobec słabo ustabilizowanej normy w języku ogólnopolskim – był nieznaczny. Jednocześnie na utrzymywanie się tych zjawisk mógł mieć wpływ język rosyjski.

5. Podsumowanie

1. Autor powieści *Kresy*, mimo sugestywnego tytułu, silnych powiązań rodzinnych z kresami północno-wschodnimi i innych sprzyjających okoliczności, nie skorzystał z możliwości stylizacji językowej, jakie daje – na poziomie fonetycznym i gramatycznym – polszczyzna północnokresowa.
2. Wyekscerpowaliśmy 16 form mogących odzwierciedlać wymowę północnokresową. Są to pojedyncze ślady 7 zjawisk notowanych na kresach północno-wschodnich. Trzy z nich zalicza się do zmian innowacyjnych, cztery dokumentują dłuższe przechowywanie cech występujących wcześniej w języku ogólnopolskim. Na poziomie fleksyjnym też dostrzegliśmy zaledwie refleksy 8 zjawisk znanych z kresów północno-wschodnich (łącznie 40 przykładów). W tej partii materiału również starsze właściwości ogólnopolskie (5 zjawisk, 33 przykłady) dominują nad cechami innowacyjnymi (3 zjawiska, 7 przykładów). Stopień ich przestarzałości nie jest znaczny. Predylekcja autora do starszych form i struktur przejawiła się także w składni. Napotkaliśmy tu 5 zjawisk (9 przykładów oraz kilkadziesiąt wypadków nadużywania orzecznika w narzędniku), z których tylko jedno jest innowacją północnokresową.
3. Nacechowanie regionalne badanej polszczyzny przejawia się głównie w nieznacznym nienadążaniu za ogólnopolskimi tendencjami rozwojowymi. Na północnokresowy charakter tego nacechowania wskazują nieliczne, lecz wyraziste cechy innowacyjne.
4. Osobliwości fonetyczne i gramatyczne wyekscerpowane z *Kresów* każą jednocześnie wiązać język tej powieści z polszczyzną pod zaborem rosyjskim, 17 zjawisk miało bowiem wsparcie języka rosyjskiego (np. zwężenie *e* do *i*, wahania rodzaju gramatycznego czy też okolicznik (*wejść*) *w dom*). W początkach XX wieku wykształceni Polacy na kresach biegle władali tym językiem, chociaż demonstracyjnie starali się go nie używać bez potrzeby, por. w powieści znamienny *passus* dotyczący brata-erudyty: „Trzepał wszystkimi językami świata, prócz rosyjskiego oczywiście, i znał mimo młodego wieku cały świat prócz Rosyi […]" (Zdziechowski, 1929, s. 161). Rosyjski jednak podskórnie wpływał na miejscową polszczyznę.
5. Wyekscerpowane osobliwości są autentyczne, mocno zakorzenione na kresach północno-wschodnich. Wszystkie znalazły odzwierciedlenie w pochodzących stamtąd źródłach.

6. Nieliczne ślady cech północnokresowych są integralną częścią idiolektu autora, przedstawiciela wyższych sfer ziemiaństwa kresowego początków XX wieku. Nikłe nasycenie tekstu północnokresowizmami fonetycznymi i gramatycznymi może być wynikiem działania krakowsko-warszawskich korektorów albo też gruntownej autokorekty dokonanej przez samego pisarza, erudytę, świadomego regionalnego nacechowania swojej polszczyzny.

Wykaz skrótów słowników

ESJPB – *Etymologiczny słownik języka polskiego* (Bańkowski, 2000).
ESRJ – *Этимологический словарь русского языка в четырех томах* (Фасмер, 1986–1987).
LI – *Leksykon ilustrowany. Encyklopedia powszechna w jednym tomie* (Lam, 1933).
SEJP – *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Brückner, 1927).
SIJP – *M. Arcta słownik ilustrowany języka polskiego* (Arct, 1929).
SJPD – *Słownik języka polskiego* (Doroszewski, 1958–1969).
SL – *Słownik języka polskiego* (Linde, 1994–1995).
SO – *Słownik ortoepiczny. Jak mówić i pisać po polsku* (Szober, 1937).
SW – *Słownik języka polskiego* (Karłowicz i in., 1900–1927).
SWil – *Słownik języka polskiego* (Zdanowicz i in., 1861).

Bibliografia

Źródła

Zdziechowski, K. (1929). *Kresy: Powieść* (Osobne wydanie). Nakładem Księgarni J. Czerneckiego.

Literatura

Bajerowa, I. (1964). *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Bajerowa, I. (1992). *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja: T. 2. Fleksja*. Uniwersytet Śląski.

Białokozowicz, B. (1995). *Marian Zdziechowski i Lew Tołstoj.* Wydawnictwo Łuk.

Buttler, D. (1992). Wyrazy polskie wychodzące z obiegu w ciągu ostatnich stu lat. W J. Zieniukowa (Red.), *Procesy rozwojowe w językach słowiańskich* (ss. 11–18). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Doroszewski, W. (1938–1939). Objaśnienia wyrazów i zwrotów. *Poradnik Językowy, 8*, 162–167.

Dziwne zjawisko w gubernii Kowieńskiej (z Gazety Akademickiej Petersburskiej). (1858, grudzień 16/28). *Tygodnik Petersburski: Gazeta urzędowa Królestwa Polskiego, 29*(97), 731–734. https://crispa.uw.edu.pl/object/files/322260/display/PDF

E. S. (1920, czerwiec 12). Kazimierz Ździechowski. „Kresy": Powieść. Kraków. Warszawa. Nakład księgarni J. Czerneckiego [Recenzja książki *„Kresy": Powieść*, K. Ździechowski]. *Gazeta Lwowska, 131*, 4. https://www.jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/36265

Gajkowska, C. (2000). Zdziechowski Kazimierz. W A. Hutnikiewicz & A. Lam (Red.), *Literatura polska XX wieku: Przewodnik encyklopedyczny* (T. 2, s. 341). Wydawnictwo Naukowe PWN.

Graliński, F., Dzienisiewicz, D., & Wierzchoń, P. (2017). U bram lingwistycznej szczęśliwości, czyli kulisy projektu Odkrywka: Cyfrowe zasoby kultury jako źródło mas danych językowych. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis: Folia 232. Studia Sociologica*, *9*(1), 51–62.

Karaś, H. (1996). *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów.* Dom Wydawniczy ELIPSA.

Karaś, H. (2017). *Język polski pogranicza litewsko-łotewsko-białoruskiego w świetle frekwencji cech językowych*. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Klemensiewicz, Z. (1958). Swoiste właściwości języka Wyspiańskiego i jego utworów. *Pamiętnik Literacki*, *49*(2), 425–504.

Konczewska, K. (2021). *Polacy i język polski na Grodzieńszczyźnie*. Instytut Języka Polskiego PAN.

Kreja, B. (1956). Czasowniki z sufisem -ną- we współczesnym języku polskim. *Język Polski, 36*(4), 285–289.

Krupowies, M. (1991). Тексты из деревни Попишки (Литва) – легенда о ясновидце Оле: Подборка текстов на польщизне виленской. W J. Rieger & W. Werenicz (Red.), *Studia nad polszczyzną kresową* (T. 6, ss. 165–185). Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Kryński, A. A. (1910). *Gramatyka języka polskiego* (5. wyd.). Wydawnictwo M. Arcta.

Kryński, A. A. (1931). *Jak nie należy mówić i pisać po polsku* (Cz. 2). Zakł. Graf. S. Jabłoński.

Kucała, M. (1978). *Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny.* Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Kurzowa, Z. (1975). *Elementy kresowe w języku powieści powojennej.* Państwowy Instytut Wydawniczy.

Kurzowa, Z. (1993). *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Kwiatkowski, M. (1985). Nieznane listy Marii Dąbrowskiej do Kazimierza Zdziechowskiego. *Przekrój, 1985*(20), 8.

Lewaszkiewicz, T. (2017). *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy.* Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

Marszałek, M. (2001). Ajery, pośladek i nuda. O kategorii liczby w polszczyźnie północnokresowej. W Ł. M. Szewczyk & M. Czachorowska (Red.), *Język polski w rozwoju* (ss. 191–206). Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.

Mędelska, J. (1993). *Język polski na Litwie w dziewiątym dziesięcioleciu XX wieku*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy.

Mędelska, J. (2000). *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979): T. 2. Lata 1945–1959*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy.

Mędelska, J. (2001). *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979): T. 3. Lata 1960–1979: Cz. 1. Fonetyka, słowotwórstwo, fleksja, składnia*. Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej.

Mędelska, J. (2010). *Głogi*, *gnoje*, *grady*, *grochy* – północnokresowe formy liczby mnogiej. *LingVaria, 5*(1), 115–124.

Mędelska, J., & Marszałek, M. (2005). *Za murem*: *Polszczyzna wydawnictw publikowanych w Republice Litewskiej w latach 1919–1940* (*na tle ogólnopolskim i północnokresowym*): *T. 1. Fonetyka, grafia*. Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej.

Opacki, Z. (2003). Rosja w myśli Mariana Zdziechowskiego – płaszczyzny porozumienia i wrogości. *Sprawy Wschodnie, 3–4*, 23–33.

Pihan-Kijasowa, A. (1999). *Literacka polszczyzna kresów północno-wschodnich XVII wieku: Fonetyka*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Pospiszyl, A. (2015). Krótka monografia rodziny Zdziechowskich h. Rawicz. *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego (seria nowa), 14*(25), 71–124.

Rieger, J., Masojć, I., & Rutkowska, K. (2006). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Wydawnictwo DiG.

Roszko, R. (2005). Ogólny opis kontrastywny języka litewskiego i polskiego: Wybrane zagadnienia. *Acta Baltico-Slavica*, *29*, 47–67.

Rutkowska, K. (2002). Ukanie w gwarach polskich na Litwie. W J. Rieger (Red.), *Język mniejszości w otoczeniu obcym* (ss. 77–85). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Sawaniewska-Mochowa, Z. (1985). O polszczyźnie „litewskiej" w *Dolinie Issy* Czesława Miłosza. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *23*, 65–85.

Sawaniewska-Mochowa, Z. (2009). Elementy kresowe w języku prozy Aleksandra Jurewicza. W M. Skarżyński & M. Szpiczakowska (Red.), *W kręgu języka. Materiały konferencji „Słowotwórstwo – słownictwo – polszczyzna kresowa" poświęconej pamięci Zofii Kurzowej. Kraków 16–17 maja 2008* (ss. 187–198). Księgarnia Akademicka.

Skubalanka, T., & Książek-Bryłowa, W. (1992). *Wariantywność polskiej fleksji*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Studencki, W. (1982). Przypomnienie Kazimierza Zdziechowskiego. *Prace Naukowe WSP w Częstochowie. Seria Humanistyczna, 5*, 63–76.

Studencki, W. (1985). Kresy, powieść Kazimierza Zdziechowskiego. *Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Filologia Polska – Historia i teoria literatury*, *1*, 79–91.

Tekielski, K. (1984). Regionalizmy kresowe w *Dolinie Issy* Czesława Miłosza: Cz. I. Cechy gramatyczne. *Język Polski, 64*, 34–40.

Trypućko, J. (1955). *Język Władysława Syrokomli* (*Ludwika Kondratowicza*): *Przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX: Cz. 1*. Lundequistska Bokhandeln; Otto Harrassowitz.

Trypućko, J. (1957). *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza): Przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX: Cz. 2*. Lundequistska Bokhandeln; Otto Harrassowitz.

Tulibacki, T. (2006). Marian i Kazimierz Zdziechowscy (Z okazji 135. rocznicy urodzin Mariana Zdziechowskiego). *Nasz Czas*, *17*(691). https://web.archive.org/web/20160207131002/http://www.pogon.lt/_NCZ_ARCHYVAS/617/Wilnianie.html

Zawadzka, J., & Sęczek, M. (2007). Zdziechowski Kazimierz. W A. Szałagan & W. Szulik (Red.), *Polscy pisarze i badacze literatury XX i XXI wieku*. https://pisarzeibadacze.ibl.edu.pl/haslo/3929/zdziechowski-kazimierz#1699011

Zdziechowski Kazimierz (1878– 1942). (1964). W E. Korzeniewska (Red.), *Słownik współczesnych pisarzy polskich: T. 3. R–Ż* (ss. 598–599). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Słowniki

Arct, M. (1929). *M. Arcta słownik ilustrowany języka polskiego* [SIJP] (3. wyd.). Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie.

Bańkowski, A. (2000). *Etymologiczny słownik języka polskiego* [ESJPB] (T. 1–2). Wydawnictwo Naukowe PWN.

Brückner, A. (1927). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [SEJP]. Nakład i Własność Krakowskiej Spółki Wydawniczej

Doroszewski, W. (Red.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego* [SJPD] (T. 1–11). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Karłowicz, J., Kryński, A. A., & Niedźwiedzki, W. (Red.). (1900–1927). *Słownik języka polskiego* [SW] (T. 1–8). Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.

Lam, S. (Red.) (1933). *Leksykon ilustrowany: Encyklopedia powszechna w jednym tomie* [LI]. Nakładem Księgarni Wydawniczej Trzaski, Everta i Machalskiego.

Linde, S. B. (1994–1995). *Słownik języka polskiego* [SL] (T. 1–6). Wydawnictwo „Gutenberg-Print".

Szober, S. (1937). *Słownik ortoepiczny. Jak mówić i pisać po polsku* [SO]. Wydawnictwo M. Arcta.

Zdanowicz, A., Bohusz Szyszko, M., Filipowicz, J., Tomaszewicz, W., Czepieliński, F., Korotyński, W., & Trentowski, B. (1861). *Słownik języka polskiego* [SWil] (T. 1–2). Wydany stara-niem i kosztem Maurycego Orgelbranda.

Фасмер, М. (1986–1987). *Этимологический словарь русского языка в четырех томах* [ESRJ] (2. wyd.). „Прогресс".

Bibliography (Transliteration)

Sources

Zdziechowski, K. (1929). *Kresy: Powieść (Osobne wydanie)*. Nakładem Księgarni J. Czerneckiego.

Literature

Bajerowa, I. (1964). *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*. Zaklad Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Bajerowa, I. (1992). *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja: Vol. 2. Fleksja*. Uniwersytet Śląski.

Białokozowicz, B. (1995). *Marian Zdziechowski i Lew Tołstoj*. Wydawnictwo Łuk.

Buttler, D. (1992). Wyrazy polskie wychodzące z obiegu w ciągu ostatnich stu lat. In J. Zieniukowa (Ed.), *Procesy rozwojowe w językach słowiańskich* (pp. 11–18). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Doroszewski, W. (1938–1939). Objaśnienia wyrazów i zwrotów. *Poradnik Językowy, 8*, 162–167.

Dziwne zjawisko w gubernii Kowieńskiej (z Gazety Akademickiej Petersburskiej). (1858, December 16/28). *Tygodnik Petersburski: Gazeta urzędowa Królestwa Polskiego, 29*(97), 731–734. https://crispa.uw.edu.pl/object/files/322260/display/PDF

E. S. (1920, June 12). Kazimierz Ździechowski. "Kresy": Powieść. Kraków. Warszawa. Nakład księgarni J. Czerneckiego [Recenzja książki *"Kresy": Powieść*, K. Ździechowski]. *Gazeta Lwowska, 131*, 4. https://www.jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/36265

Gajkowska, C. (2000). Zdziechowski Kazimierz. In A. Hutnikiewicz & A. Lam (Eds.), *Literatura polska XX wieku: Przewodnik encyklopedyczny* (Vol. 2, p. 341). Wydawnictwo Naukowe PWN.

Graliński, F., Dzienisiewicz, D., & Wierzchoń, P. (2017). U bram lingwistycznej szczęśliwości, czyli kulisy projektu *Odkrywka*: Cyfrowe zasoby kultury jako źródło mas danych językowych. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis: Folia 232. Studia Sociologica, 9*(1), 51–62.

Karaś, H. (1996). *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów*. Dom Wydawniczy ELIPSA.

Karaś, H. (2017). *Język polski pogranicza litewsko-łotewsko-białoruskiego w świetle frekwencji cech językowych*. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Klemensiewicz, Z. (1958). Swoiste właściwości języka Wyspiańskiego i jego utworów. *Pamiętnik Literacki, 49*(2), 425–504.

Konczewska, K. (2021). *Polacy i język polski na Grodzieńszczyźnie*. Instytut Języka Polskiego PAN.

Kreja, B. (1956). Czasowniki z sufiksem -ną- we współczesnym języku polskim. *Język Polski, 36*(4), 285–289.

Krupowies, M. (1991). Teksty iz derevni Popishki (Litva) – legenda o iasnovidtse Ole. In J. Rieger & W. Werenicz (Eds.), *Studia nad polszczyzną kresową* (Vol. 6, pp. 165–185). Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Kryński, A. A. (1910). *Gramatyka języka polskiego* (5th ed.). Wydawnictwo M. Arcta.

Kryński, A. A. (1931). *Jak nie należy mówić i pisać po polsku* (Pt. 2). Zakł. Graf. S. Jabłoński.

Kucała, M. (1978). *Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Kurzowa, Z. (1975). *Elementy kresowe w języku powieści powojennej*. Państwowy Instytut Wydawniczy.

Kurzowa, Z. (1993). *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Kwiatkowski, M. (1985). Nieznane listy Marii Dąbrowskiej do Kazimierza Zdziechowskiego. *Przekrój, 1985*(20), 8.

Lewaszkiewicz, T. (2017). *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

Marszałek, M. (2001). Ajery, pośladek i nuda. O kategorii liczby w polszczyźnie północnokresowej. In L. M. Szewczyk & M. Czachorowska (Eds.), *Język polski w rozwoju* (pp. 191–206). Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.

Mędelska, J. (1993). *Język polski na Litwie w dziewiątym dziesięcioleciu XX wieku*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy.

Mędelska, J. (2000). *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979): Vol. 2. Lata 1945–1959*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy.

Mędelska, J. (2001). *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979): Vol. 3. Lata 1960–1979: Pt. 1. Fonetyka, słowotwórstwo, fleksja, składnia*. Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej.

Mędelska, J. (2010). *Głogi*, *gnoje*, *grady*, *grochy* – północnokresowe formy liczby mnogiej. *LingVaria, 5*(1), 115–124.

Mędelska, J., & Marszałek, M. (2005). *Za murem: Polszczyzna wydawnictw publikowanych w Republice Litewskiej w latach 1919–1940 (na tle ogólnopolskim i północnokresowym): Vol. 1. Fonetyka, grafia*. Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej.

Opacki, Z. (2003). Rosja w myśli Mariana Zdziechowskiego – płaszczyzny porozumienia i wrogości. *Sprawy Wschodnie, 3–4*, 23–33.

Pihan-Kijasowa, A. (1999). *Literacka polszczyzna kresów północno-wschodnich XVII wieku: Fonetyka*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Pospiszyl, A. (2015). Krótka monografia rodziny Zdziechowskich h. Rawicz. *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego (seria nowa), 14*(25), 71–124.

Rieger, J., Masojć, I., & Rutkowska, K. (2006). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Wydawnictwo DiG.

Roszko, R. (2005). Ogólny opis kontrastywny języka litewskiego i polskiego: Wybrane zagadnienia. *Acta Baltico-Slavica, 29*, 47–67.

Rutkowska, K. (2002). Ukanie w gwarach polskich na Litwie. In J. Rieger (Ed.), *Język mniejszości w otoczeniu obcym* (pp. 77–85). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Sawaniewska-Mochowa, Z. (1985). O polszczyźnie "litewskiej" w *Dolinie Issy* Czesława Miłosza. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 23*, 65–85.

Sawaniewska-Mochowa, Z. (2009). Elementy kresowe w języku prozy Aleksandra Jurewicza. In M. Skarzyński & M. Szpiczakowska (Eds.), *W kręgu języka. Materiały konferencji "Słowotwórstwo – słownictwo – polszczyzna kresowa" poświęconej pamięci Zofii Kurzowej. Kraków 16–17 maja 2008* (pp. 187–198). Księgarnia Akademicka.

Skubalanka, T., & Książek-Bryłowa, W. (1992). *Wariantywność polskiej fleksji*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Studencki, W. (1982). Przypomnienie Kazimierza Zdziechowskiego. *Prace Naukowe WSP w Częstochowie. Seria Humanistyczna, 5*, 63–76.

Studencki, W. (1985). *Kresy*, powieść Kazimierza Zdziechowskiego. *Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Filologia Polska – Historia i teoria literatury, 1*, 79–91.

Tekielski, K. (1984). Regionalizmy kresowe w *Dolinie Issy* Czesława Miłosza: Part 1. Cechy gramatyczne. *Język Polski, 64*, 34–40.

Trypućko, J. (1955). *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza): Przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX: Part 1*. Lundequistska Bokhandeln; Otto Harrassowitz.

Trypućko, J. (1957). *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza): Przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX: Part 2*. Lundequistska Bokhandeln; Otto Harrassowitz.

Tulibacki, T. (2006). Marian i Kazimierz Zdziechowscy (Z okazji 135. rocznicy urodzin Mariana Zdziechowskiego). *Nasz Czas, 17*(691). https://web.archive.org/web/20160207131002/http://www.pogon.lt/_NCZ_ARCHYVAS/617/Wilnianie.html

Zawadzka, J., & Sęczek, M. (2007). Zdziechowski Kazimierz. W A. Szałagan & W. Szulik (Red.), *Polscy pisarze i badacze literatury XX i XXI wieku*. https://pisarzeibadacze.ibl.edu.pl/haslo/3929/zdziechowski-kazimierz#1699011

Zdziechowski Kazimierz (1878– 1942). (1964). In E. Korzeniewska (Ed.), *Słownik współczesnych pisarzy polskich: Vol. 3. R–Ż* (pp. 598–599). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Dictionaries

Arct, M. (1929). *M. Arcta słownik ilustrowany języka polskiego* [SIJP] (3rd ed.). Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie.

Bańkowski, A. (2000). *Etymologiczny słownik języka polskiego* [ESJPB] (Vols. 1–2). Wydawnictwo Naukowe PWN.

Brückner, A. (1927). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [SEJP]. Nakład i Własność Krakowskiej Spółki Wydawniczej.

Doroszewski, W. (Ed.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego* [SJPD] (Vols. 1–11). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Fasmer, M. (1986–1987). *Ėtimologicheskiĭ slovar′ russkogo iazyka v chetyrekh tomakh* [ESRJ] (2nd ed.). "Progress".

Karłowicz, J., Kryński, A. A., & Niedźwiedzki, W. (Eds.). (1900–1927). *Słownik języka polskiego* [SW] (Vols. 1–8). Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.

Lam, S. (Ed.). (1933). *Leksykon ilustrowany. Encyklopedia powszechna w jednym tomie* [LI]. Nakładem Księgarni Wydawniczej Trzaski, Everta i Machalskiego.

Linde, S. B. (1994–1995). *Słownik języka polskiego* [SL] (Vols. 1–6). Wydawnictwo "Gutenberg-Print".

Szober, S. (1937). *Słownik ortoepiczny. Jak mówić i pisać po polsku* [SO]. Wydawnictwo M. Arcta.

Zdanowicz, A., Bohusz Szyszko, M., Filipowicz, J., Tomaszewicz, W., Czepieliński, F., Korotyński, W., & Trentowski, B. (1861). *Słownik języka polskiego* [SWil] (Vols. 1–2). Wydany staraniem i kosztem Maurycego Orgelbranda.

Elementy północnokresowe w języku *Kresów* Kazimierza Zdziechowskiego Część I. Właściwości fonetyczne i gramatyczne

Streszczenie

Autorzy artykułu poddali analizie język powieści *Kresy*, napisanej w 1917 roku przez ziemianina pochodzącego z kresów północno-wschodnich, płodnego publicystę, prozaika, krytyka literackiego Kazimierza Zdziechowskiego. Autor opisuje życie prowincjonalnego miasta oraz okolicznych wsi i dworków na Mińszczyźnie w okresie tuż przed I wojną światową i w czasie trwania wojny. Swą książkę K. Zdziechowski zadedykował pamięci Kresowianki Elizy Orzeszkowej. Analiza wykazała, że mimo sugestywnego tytułu i innych sprzyjających okoliczności autor nie korzystał z bogatego repertuaru środków północnokresowych w celach stylizacji językowej. Nieliczne refleksy cech polszczyzny zza północno-wschodniej granicy etnicznej występują tylko w narracji odautorskiej i nie mają charakteru stylizacyjnego. Należą do idiolektu autora. W tekście znalazło odzwierciedlenie 7 zjawisk z zakresu wymowy północnokresowej (np. zwężenie *o* do *u*), 8 osobliwości fleksyjnych (np. zmiany rodzaju gramatycznego rzeczownika) i 5 swoistych struktur składniowych (np. orzecznik przymiotnikowy w narzędniku). Zdecydowana większość osobliwości to cechy w badanym okresie cofające się w języku ogólnopolskim, innowacji powstałych na Kresach jest znacznie mniej. Nikła reprezentacja północnokresowizmów wynika ze skuteczności warszawsko-krakowskich korektorów albo też ze sprawnej autokorekty erudyty K. Zdziechowskiego.

Słowa kluczowe: północnokresowy dialekt kulturalny początku XX w.; język pisarza; Kazimierz Zdziechowski

Elements of the Northern Borderland Variety of Polish in the Language of *Kresy* by Kazimierz Zdziechowski
Part I. Phonetic and Grammatical Features

Abstract

This article presents an analysis of the language of the novel *Kresy* [The Borderlands], written in 1917 by the prolific publicist, prose writer and literary critic Kazimierz Zdziechowski, a landowner from the north-eastern Borderlands (*kresy północno-wschodnie*). His novel describes the life of a provincial town in the Minsk region and the surrounding villages and manor houses in the period just before World War I and during the war. Zdziechowski dedicated his book to the memory of his fellow Borderland countrywoman Eliza Orzeszkowa. The analysis shows that, despite the suggestive title and other favourable circumstances, the author did not use the rich repertoire of the Northern Borderland variety of Polish (*polszczyzna północnokresowa*) as a means for linguistic stylisation. The few reflections of features of the Polish language from across the north-eastern ethnic border occur only in the narration and are not stylistic in nature. They belong to the author's own idiolect. The text reflects seven phenomena of the Northern Borderland pronunciation (e.g. the narrowing of *o* to *u*), eight inflectional peculiarities (e.g. changes in the grammatical gender of a noun), and five peculiar syntactic structures (e.g. adjectival predicate in the instrumental). The vast majority of peculiarities are features of the General Polish language in the period under study; innovations originating in the Borderlands are much fewer. The sparse appearance of Northern Borderland features is due either to the efficiency of the proofreaders in Warsaw and Kraków, or to the effective self-correction of the erudite Zdziechowski.

Keywords: Northern Borderland cultural dialect of the early 20th century; writer's language; Kazimierz Zdziechowski

Prof. Dr hab. Jolanta Mędelska, Full Professor; Faculty of Linguistics, Kazimierz Wielki University, Bydgoszcz; head of the Department of Language Contact Studies; PhD – 1987, Nicolaus Copernicus University in Toruń; habilitation in Slavic linguistics – 1994, Nicolaus Copernicus University in Toruń; full professorship – 2002; author and co-author of 14 books, about 210 scholarly articles and reviews; co-editor of 6 collective volumes. Research interests: contrastive analysis of translations, bilingual lexicography, Northern Borderland Polish, the Soviet Polish language, the Soviet German language, phrasematics.

Bibliography (selected): *Zaimek w polsko-rosyjskiej konfrontacji przekładowej* [The pronoun in Polish-Russian contrastive analysis of translations], Bydgoszcz 1992; *Język polski na Litwie w dziewiątym dziesięcioleciu XX wieku* [The Polish language in Lithuania in the ninth decade of the twentieth century], Bydgoszcz 1993; *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)* [The language of the Polish press in Vilnius (1945–1979)], vol. 1–3, Bydgoszcz 1999–2004; (with M. Marszałek), *Za murem. Polszczyzna wydawnictw publikowanych w Republice Litewskiej w latach 1919–1940 (na tle ogólnopolskim i północnokresowym)* [Beyond the wall: The Polish of publications issued in the Republic of Lithuania in 1919–1940 (against the background of General Polish and Northern Borderland Polish)], vol. 1: *Fonetyka, grafia* [Phonetics, graphy], Bydgoszcz 2005; (with M. Cieszkowski, M. Jankowiak-Rutkowska and M. Sobczak), *Sowietyzacja języka Niemców rosyjskich w latach 20. i 30. XX wieku* [Sovietisation of the language of Russian Germans in the 1920s and 1930s], vol. 1: *Losy Niemców rosyjskich i stan ich języka (do 1941 roku)* [The fate of Russian Germans and the state of their language (until 1941)], parts 1–2, Bydgoszcz 2017.

Dr Henryk Duszyński-Karabasz, Assistant Professor; Faculty of Linguistics, Department of Language Contact Studies, Kazimierz Wielki University, Bydgoszcz; PhD – 2016, Kazimierz Wielki University, Bydgoszcz; author of a book, author and co-author of about 70 scholarly articles, reports and reviews. Research interests: onomastics (anthroponymy, urbanonymy, vikonymy) in linguistic borderlands, ethnology, glottodidactics.

Bibliography (selected): Nazewnictwo męskich konkursów piękności [Names of the male beauty pageants], in: M. Święcicka, & M. Peplińska (eds.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie* [The city – A linguistically, culturally and socially diverse space], vol. 8, Bydgoszcz 2020, 183–192; Nazwiska wiernych parafii katolickiej w Wyrzysku na przełomie XIX i XX wieku [Surnames of the faithful of the Catholic parish in Wyrzysk at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries], in: A. Weigl et al. (eds.), *Junge Slavistik im Dialog X. Beiträge zur XV. Internationalen Slavistischen Konferenz* [Young Slavistics in dialogue, 10: Contributions to the 15th International Slavonic Conference], Hamburg 2021, 41–54; *Antroponimia wiernych parafii prawosławnych na Kujawach Wschodnich i w ziemi dobrzyńskiej w II połowie XIX i w początkach XX wieku* [Anthroponymy of Orthodox parishioners in Eastern Kuyavia and Dobrzyń Land in the second half of the 19th century and at the beginning of the 20th century], Bydgoszcz 2022; Najnowsze tendencje w nazewnictwie wiejskich ulic (na przykładzie wikonimów gminy Sicienko w województwie kujawsko-pomorskim) [The latest trends in the names of rural streets (based on

the example of viconyms of the Sicienko district in the Kuyavian-Pomeranian voivodeship)], *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки* 3(101), Житомир (Zhytomyr) 2023, 154–166; Nazwy stacji rowerów miejskich i systemów wypożyczania rowerów w Polsce [Names of urban bike stations and bicycle-sharing systems in Poland], *Prace i Studia Geograficzne* 4(68), Warszawa (Warsaw) 2023, 103–110.

Correspondence: Jolanta Mędelska-Guz, Faculty of Linguistics, Kazimierz Wielki University, Bydgoszcz, Poland, e-mail: jolantamedelska@gmail.com; Henryk Duszyński-Karabasz, Faculty of Linguistics, Kazimierz Wielki University, Bydgoszcz, Poland, e-mail: hrdk@ukw.edu.pl

Support of the work: Funded by the Minister of Science as part of the "Regional Excellence Initiative" programme.

Authors' contribution: JM and HDK are responsible for the concept of the study and collecting the examples. Both authors participated in drafting the manuscript.

Competing interests: JM is a reviewer for this journal, but she has not reviewed any submissions for this volume. HDK states that there is no conflict of interest to disclose.

Publication history: Received: 2025-02-13; Accepted: 2025-06-24; Published: 2025-12-31